

COVID-19 SALGINI SÜRECİNDE SİVİL TOPLUMUN TÜRKİYE'DE MÜLTECİLERE KAPSAMLI KORUMA SAĞLAMADAKİ ROLÜ

The Role of Civil Society in Providing a Comprehensive Protection
for Refugees in Turkey during Covid-19 Pandemic

Başak Kale*
Eray Canlar**
Bengüsu Fal***
Sıla Karaman****

10

Öz

Suriye krizinin başladığı 2011 yılından itibaren Türkiye'nin geliştirmiş olduğu insani yardım temelli uluslararası koruma hizmetleri, zamanla yerini sosyal ve ekonomik bütünlüşmeyi de içerisine alan geçim kaynağı geliştirme çalışmalarına bırakmıştır. Ancak uluslararası koruma hizmetleri, evrensel değerleri ve insan haklarını kapsayan, yasal dayanakları olan hak temelli bir yaklaşım üzerine kurulmadıkları için Covid-19 salgını döneminde tekrar insani yardım politikalarına dönüşmüşlerdir. Bu makale, salgın sürecinde Türkiye'de sivil toplumun mültecilere yönelik sağlık, eğitim, iş gücü piyasasına, sosyal ve hukuki hizmetlere erişim alanlarında verilen hizmetlerin saha çalışması verilerine dayanan bir analizini sunmaktadır.

* Doç. Dr. ODTÜ, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Avrupa Çalışmaları Anabilim Dalı Anabilim Dalı Başkanı, Ankara, Türkiye, bkale@metu.edu.tr, Orcid Numarası:0000-0003-1760-3716
Assoc. Prof. Dr. METU, FEAS, Department of International Relations and Center for European Studies and Chair of European Studies, Ankara, Turkey, bkale@metu.edu.tr, Orcid Number:0000-0003-1760-3716

** Yüksek Lisans Öğrencisi, ODTÜ, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye, eray.canlar@metu.edu.tr, Orcid Numarası: 0000-0002-7558-9505
Graduate Student, METU, FEAS, Department of International Relations, Ankara, Turkey, eray.canlar@metu.edu.tr, Orcid Number: 0000-0002-7558-9505

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, ODTÜ, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye, bengusu.fal@metu.edu.tr, Orcid Numarası:0000-0001-5549-5774
Graduate Student, METU, FEAS, Department of International Relations, Ankara, Turkey, bengusu.fal@metu.edu.tr, Orcid Number:0000-0001-5549-5774

**** Yüksek Lisans Öğrencisi, ODTÜ, İİBF, Avrupa Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, sila.karaman@metu.edu.tr, Orcid Number:0000-0001-8282-6866
Graduate Student, METU, FEAS, Department of International Relations, Ankara, Turkey, sila.karaman@metu.edu.tr, Orcid Number:0000-0001-8282-6866

Geliş Tarihi / Received: 08.06.2021 - Kabul Tarihi / Accepted: 16.07.2021

Ayrıca bu araştırma, insan haklarını temel almak yerine acil müdahaleyi ya da insani yardımı temel alan koruma biçimlerinin uzun vadede mülteci, sığınmacı ve koruma ihtiyacı olan diğer zorunlu göçmen gruplarına sunulan koruma politikalarının kapsamlı şekilde gelişmesini engelleyebildiğini göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Covid-19 salgını, sivil toplum, insan hakları, uluslararası koruma, mülteciler ve sığınmacılar.

Abstract

Since the beginning of the Syrian crisis in 2011, the services that Turkey developed for international protection have evolved from emergency response to livelihood development initiatives focused on the social and economic integration of refugees. The findings of this article demonstrate that if these international protection policies lack a rights-based approach, in cases of a crisis comprehensive protection mechanisms can turn back to limited emergency responses. During the Covid-19 pandemic, the civil society organizations (CSOs) supported forced migrants in their access to services. Arguing that international protection has to be based on a rights-based approach, this article presents an analysis of the activities of the CSOs in Turkey in providing services to refugees under the categories of healthcare, education, labour market inclusion, and access to social and legal services. This research explores how a lack of human rights based approach can jeopardize the sustainability of a comprehensive international protection policy. The conclusion presents the findings and policy suggestions on how stakeholders can act to remedy these deficiencies.

Key Words: Covid-19 pandemic, civil society, human rights, international protection, refugees and asylum seekers.

Giriş

Kitle halinde gerçekleşen mülteci akınlarında kapsamlı bir korumanın geliştirilebilmesi ve uygulanabilmesi için insan haklarını temel alan koruma rejimlerinin uygulanması gerekir. Uluslararası koruma rejimlerinin evrensel insan hakları temelinde geliştirilmesi ve korumanın ana ögesinin ‘insan’ olması gereklidir. Bu yöntem, özünde son derece akılcı ve ahlaki görünse de insani krizlerde geliştirilen uygulamalarda her zaman bunu gözlemlemek mümkün değildir. Kitleli insan hareketlilikleri kaynaklı acil insani müdahalelerde korumanın temeli yardım ve barınmaya indirgenebilir. İnsan haklarını, evrensel değerleri ve bu değerlerin biçimlendirdiği yasal dayanakları temel almak yerine acil müdahaleyi ya da insani yardımı temel alan koruma biçimlerinin uygulanması uzun vadede mülteci, sığınmacı ve koruma ihtiyacı olan diğer gruplara sunulan koruma politikalarının kapsamlı şekilde gelişmesini engelleyebilir ve bu grupların dayanıklılıklarını azaltabilir. Doğal ve insan kaynaklı felaketlerde sığınmacı, mülteci ve düzensiz zorunlu göçmenler gibi toplumun hassas gruplarının daha fazla kırılganlaştıkları gözlemlenmektedir. Covid-19 salgını bu hassaslık ve kırılganlıkları daha açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Türkiye, 3,7 milyon geçici koruma altındaki Suriyeli, yaklaşık yarım milyon uluslararası koruma başvurusu sahibi ve mülteciye ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Suriye krizinin başladığı 2011 yılından itibaren Türkiye’nin geliştirmiş olduğu acil müdahale ve insani yardım temelli uluslararası koruma hizmetleri, zaman içerisinde yerini sosyal ve ekonomik bütünleşmeyi de içerisine alan geçim kaynağı geliştirme ve uyum çalışmalarına bırakmıştır. Ancak hak temelli bir yaklaşım üzerine kurulmadıkları için Covid-19 salgını döneminde geliştirilen bu politikalar tekrar insani yardım politikalarına dönüşmüşlerdir.

Bu araştırma, salgın döneminde, geçici koruma altındaki Suriyeliler, sığınmacılar, mülteciler ve düzensiz zorunlu göçmenler gibi toplumun hassas gruplarının karşılaştıkları sorunlarla sivil toplumun etkileşimini incelemektedir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının (STK) mültecilere yönelik sağlık, eğitim, iş gücü piyasasına, sosyal ve hukuki hizmetlere ulaşımda destek gibi alanlarda verdikleri hizmetlerin saha çalışması verilerine dayanan bir analizi de sunulmaktadır. Salgın sürecinde STK’lar, farklı alanlarda, uluslararası koruma ihtiyacında bulunan kişilere destekte bulunurken insani yardımı temel alan yöntemler kullanılmıştır. Farklı alanlarda yapılan çalışmalar göstermektedir ki insan haklarını, evrensel değerleri ve bu değerlerin biçimlendirdiği yasal dayanakları temel almak yerine acil müdahaleyi ya da insani yardımı temel alan koruma biçimlerinin uygulanması durumunda kapsamlı ve uzun vadeli uluslararası koruma politikalarının oluşturulması oldukça zordur.

Bu makale, insani yardımı temel alan yaklaşımların uluslararası koruma alanında insan haklarını temel alan bir politikanın geliştirilebilmesine engel oluşturabileceğini ve hassas grupların dayanıklılıklarını azaltabileceğini tartışmaktadır. Makalenin yöntem açıklaması bölümünden sonra teorik çerçeve tartışmasına yer verilmiştir. Türkiye’de sivil toplumun rolünün incelendiği analiz bölümünde ise sağlık ve eğitim hizmetleri, iş gücü piyasasına katılım, sosyal ve hukuki hizmetlere erişimde destek gibi farklı alanlar detaylı olarak ele alınmıştır. Sonuç kısmında, Türkiye’nin uluslararası koruma sistemine dair bulgular ve sistemin iyileştirilmesi için yapılan öneriler ortaya konulmuştur.

Yöntem

Bu makalenin literatür taramasını üç temel grup belgenin taranması oluşturmuştur. Bunları; zorunlu göç, insan hakları ve sivil toplum alanında yazılan literatür, sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları, düşünce kuruluşları ve uluslararası örgütlerin raporları ve yasal mevzuat oluşturmaktadır. Literatür

taraması, salgın dönemi etkilerinin araştırıldığı ve tartışıldığı akademik makalelerin azlığını göstermiştir. Araştırmanın saha araştırması bölümünü de farklı sivil toplum kuruluşlarıyla ulusal düzeyde çevrimiçi gerçekleştirilen anonim görüşmeler oluşturmuştur. Zorunlu göçmenlere makalenin konusu dahilindeki alanlarda dolaylı veya doğrudan hizmetler sunan birçok farklı sivil toplum kuruluşu ile yarı yapılandırılmış biçimde ikili veya odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.² Görüşülen sivil toplum kuruluşlarına ilk aşamada Türkiye Mülteci Konseyi (TMK) aracılığıyla ulaşılmıştır. İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi (İGAM), İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı (İKGV), Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD), Şefkat-Der, Afgan Mülteciler Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği (ARSA), Hayata Destek Derneği, Ankara Barosu Mülteci Hakları Merkezi ve Türkiye Kızılay Derneği görüşme sağlanan sivil toplum kuruluşlarıdır.³

Teorik Çerçeve

Uluslararası koruma alanında insan haklarını temel alan politikaların geliştirilmesi zorunlu göçmenlerin haklara erişimlerini garanti altına almayı sağlar. İnsan hakları temelli politikalar, bu alandaki yasal zemini ortaya koymanın ötesinde sosyal ve ekonomik haklara erişimi sağlayarak, sosyal ve ekonomik bütünleşmeye giden süreçte yol alınabilmesi için önemli bir dayanak oluştururlar. İnsan haklarını temel almayan politikaların geliştirilmesi politikaların hızlı değişim ve dönüşümlere maruz kalmalarına yol açarak, zorunlu göçmenlerin dayanıklılıklarını azaltıp kendilerine yetebilen bireyler olmalarını engeller ve sürekli insani yardıma muhtaç kişiler haline getirebilir.

Mültecilerin insan hakları temelli koruma altında olabilmeleriyle ilgili genel tanım ve prensipler 1951 Mültecilerin Hukuki Statülerine Yönelik Sözleşme (1951 Sözleşmesi) ve Ek Protokol'üyle belirlenmiştir (UN, 1951). Ayrıca birçok bölgesel ve evrensel uluslararası anlaşma da bu hak tanımlarını desteklemektedir (UN, 1948; OAU, 1969; UNHCR, 1984). Mülteci tanımının yapılabilmesi bile insan hakları ve mültecilerin temel haklara erişimleri açısından başlı başına bir başarı kabul edilebilirken, 'mülteci' tanımının bir damga (*stigma*) yaratabildiği da yadsınamaz bir gerçektir. Hannah Arendt (1943:69-77), 1943 yılında kaleme aldığı "Biz Mülteciler" makalesinde zulümden kaçan kişiler için "mülteci" tanımının yapılmasını reddeder. Mülteci tanımının yeni gelinen ülkede bir birey olarak kabul edilmede sınırlamalar ve olumsuz sosyal ayrımcılıklara neden olduğunu belirtir. Bireyin, 'insan' olarak haklara ulaşımının gerekliliğini tartışır. Daha sonra ise Agamben (1993:117; 2000:18-22) 'çıplak hayat' (*bare life*) tanımlamasıyla bu tartışmaya daha farklı bir boyut kazandırarak mültecilere tanınan hakların aslında sadece

temel haklara erişimi sağladığını, son derece önemli olan politik hakların eksikliğinin bireyin tüm potansiyelini kullanmasında bir engel yarattığını söyler.

İnsan hakları rejimlerinin etkili bir şekilde işleyebilmesi için üç temel özelliği bulundurmaları beklenir. Bunlardan ilki olan normatif-adli boyut, insan haklarının korunmasına ilişkin normlar üzerinde anlaşmaya varılarak hazırlanan antlaşmalar ve yasaları kapsarken, ikinci özellik insan hakları yükümlülüklerine uyulup uyulmadığını tespit eden izleme süreçlerini barındırır. Üçüncü özellik ise insan hakları ihlallerine müdahale edebilecek bir mekanizmanın varlığıdır (De Búrca, 2003:681-682). İçsel koruma mantığı (*intrinsic rationale*) insan hakları temelli yaklaşımın ahlaki ve yasal olarak yapılacak doğru şey olduğunu kabul ederken araçsal mantık (*instrumental rationale*), insan hakları temelli yaklaşımın daha iyi ve daha sürdürülebilir bir insan gelişimi için önemini vurgular (OHCHR, 2006:16). Araçsal mantık yaklaşımında ekonomi, uluslararası itibar ve ulusal güvenlik gibi kavramlar yer alır (Momin, 2017:57). Hak temelli yaklaşımlar konusunda farklı tercihler olabirse de özellikle mülteciler ve diğer uluslararası koruma ihtiyacı olan gruplar için insan hakları belgelerinin sağlayabileceğinden daha fazla korumaya ihtiyaç vardır (Berry, 2012:2). Zorunlu göçmenlerin topluma entegre edilmeleri, yeni bir dili öğrenebilmeleri, iş gücü piyasasına erişebilmeleri, barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanabilmeleri bu grupların yeni ortamlarına uyum sağlamaları için ihtiyaç duydukları gerekliliklerden bazılarıdır.

Hak temelli yaklaşımlar, insan hakları, evrensel değerler ve yasal dayanakların üzerine oluşturulmuş politikalar geliştirebildiklerinden, uluslararası koruma başvurusu sahiplerine ve zorunlu göçmenlere saydam yasal temeller yaratabilirler. Ulusal ve uluslararası yasal dayanaklar, hak ve ödevleri açık, sorgulanabilir ve hesap verilebilir çerçeveler içerisinde sunduklarından demokratik ve insan haysiyetine saygılı politikaların gelişmesinin temelini oluştururlar. Bu nedenle, hak temelli yaklaşımlar, değişen politik konjonktür, yönetim ya da hükümet politikalarından etkilenmeyen nesnel dayanaklar sunabilmeleri açısından önemlidirler. Hak temelli olmayan, kriz odaklı, acil ve insani yardım temelli olarak geliştirilen politikalar ise değişen politik, sosyal ve ekonomik koşullardan etkilenmeleri nedeniyle öznel değişkenlere bağlıdır. Bu öznel politikalar, kamuoyu beklentileri, ekonomik koşulların değişmesi, hükümet ya da hükümet politikalarının farklılaşmasına bağlı olarak değişkenlik gösterebilecek olmalarından dolayı sağlam, şeffaf ve hesap verilebilir olmayan koşullara bağlıdır. Uygulamalar bu nedenle,

tutarlı, nesnel ve demokratik olamayabilir. Kriz koşulları dahilinde bile hak temelli yaklaşımların benimsenmesi uzun vadeli politikaların insan haklarına ve insan haysiyetine saygılı bir şekilde gelişmesine ve uygulanmasına fırsat sağlayabilir.

Suriye krizinin neden olduğu kitlesel insan hareketliliğinde, bölgedeki ülkelere dağılmış olan milyonlarca yerlerinden edilmiş kişi sığındıkları ülkelerde değil 'çıplak hayattan' çıkabilmeleri için gereken politik haklara, yasal statüye sahip olabilmek için bile yıllarca beklediler. Türkiye'de bulunan Suriyeliler 2014 yılında çıkan Geçici Koruma Yönetmeliği'yle (GKY) birlikte temel haklara ve bu hakların getirdiği hizmetlere ulaşabildiler (Resmi Gazete, 2014). Geçici koruma kavramı4 kitlesel akınlarda yerlerinden edilmiş olan çok fazla sayıda kişiye hızlı bir koruma sağlamayı amaçladığından uzun vadeli ve kapsamlı bir uluslararası korumayı hedeflemez. Bu nedenle, Suriyelilere genel bir yasal güvence sağlamış olsa da geçici koruma statüsü, uzun vadeli gelecek, ev sahibi toplumla bütünleşme, potansiyel gönüllü geri dönüş ya da olası vatandaşlığa giden yolda geçirilecek süreçler hakkındaki belirsizlikleri gidermez. Bu nedenlerden ötürü, Türkiye'de bulunan zorunlu göçmenlerin büyük bir çoğunluğunun hak temelli kapsamlı politika araçlarından yararlanabildiğini söylemek mümkün değildir.

Mülteciler, uluslararası koruma başvurusu sahipleri, geçici koruma altında bulunan bireyler, vatansızlar ve insan ticareti mağdurları gibi farklı kategorilerdeki gruplar için hak temelli korumanın oluşturulmasında devletin, uluslararası yardım kurumlarının görev ve sorumlulukları olduğu gibi STK'lar da katkıda bulunur. Sivil toplum kamuoyunu bilgilendirme, savunuculuk faaliyetleri yürütme, hak ve özgürlüklerin korunması için mücadele etme gibi birçok farklı görevi yerine getirirken bu farklı kategorilerdeki kişilerin sorunlarına yönelik çalışmalar da geliştirir. Bu çalışmaların yürütülmesinde hak temelli politikaların desteklenmesi göz önünde bulundurulsa bile, ulusal ve uluslararası fonların gereklilikleri ya da öncelikleri, fiziksel kısıtlamalar, ekonomik, sosyal ve siyasal koşullar hak temelli politikaların geliştirilmesini ya da uygulanmasını sınırlandırabilir.

Covid-19 salgını, toplumların farklı kırılğan ve hassas gruplarını daha da kırılğan hale getirmiştir. Birleşmiş Milletler (BM), salgınla birlikte dünya çapında insani yardıma ihtiyaç duyan insan sayısının %40 daha arttığını tahmin etmektedir (Reuters, 2020). Salgın, mültecilere hizmet veren hükümetlerin, STK'ların ve insani yardım kuruluşlarının mali durumlarını da olumsuz yönde etkilemiştir (WHO, 2020). Küresel ekonomik darboğaz, bağlı

ve fonlama kanallarını azaltmış, hem uluslararası yardım hem de sivil toplum finansmanında zorluklara neden olmuştur. Salgından önce insani yardım projeleri çoğunlukla hukuki danışmanlık uygulamalarına, eğitimler, atölyeler ve dil kursları gibi sosyal uyum ve entegrasyon programlarına, girişimcilik ve mesleki eğitimlere odaklanırken salgınla birlikte ekonomik kaynakları azalan hassas gruplar için temel ihtiyaçların acil ihtiyaçlara dönüştüğü görülebilir (Karadağ/Üstübcü, 2021:23). Bir sonraki bölümde Covid-19 salgını sürecinde Türkiye’de sivil toplumun rolü irdelenmiştir.

Covid-19 Salgını Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplumun Rolü

Makalenin bu kısmında STK’ların geçim kaynağı geliştirme ve uyuma yönelik hizmetlerinin Covid-19 salgını nedeniyle nasıl tekrar acil ve temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik hizmetlere dönüştüğü dört ana başlık altında salgın öncesi ve sonrasındaki durumları karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Sivil Toplumun Sağlık Hizmetlerine Erişimdeki Rolü

Zorunlu göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimi hak temelli bir koruma anlayışı için en temel şartların başında gelmektedir. Uluslararası mevzuat incelendiğinde Türkiye, mültecilerin sağlık hizmetlerine erişiminin temelini sağlayan birçok uluslararası sözleşmeye taraftır. Örneğin, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi’nin 3. ve 25. maddeleri sağlık hakkını kişiler arasında hiçbir ayırım gözetmeden güvence altına almaktadır (UN, 1948). 1951 Sözleşmesi’nin 24. Maddesi mültecilere sosyal güvenlik kapsamında sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı sunmaktadır (UN, 1951). Uluslararası düzeydeki bu antlaşmalar hem mülteciler özelinde hem de genel anlamda sağlık hizmetlerine erişimin insan hakları temelli bir yaklaşımla sağlanması konusunda önemli bir dayanaktır.

Sağlık hizmetleriyle ilgili ulusal yasal mevzuat incelendiğinde mültecilerin sağlık hizmetlerine erişim hakkının anayasa ve kanunlarla korunduğu, Suriye kriziyle birlikte geçici koruma statüsünün oluşturulmasıyla yasal düzenlemelerin artış gösterdiği gözlemlenebilir. Anayasa’nın 56. Maddesi sağlık hakkının vatandaş veya mülteci ayrımı yapılmadan “herkes” için güvence altında olduğunu belirtir (TBMM, 2021). Ayrıca, Sosyal Sigortalar ve Sağlık Sigortası Kanunu’nun 60. Maddesi genel sağlık sigortasından yararlanabilecek yaşlı veya ihtiyaç sahibi vatandaşlar gibi grupları belirtirken sığınmacı ve vatansızları da Türkiye’de ikamet etmeleri nedeniyle genel sağlık sigortasından yararlanabilecek grupların arasında sayar (Resmi Gazete, 2006). 2013 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun (YUKK) 89. Maddesi uluslararası koruma başvurusu

sahiplerinin sigortalarının olmaması veya karşılanmaması halinde genel sağlık sigortasından yararlanabilmelerine olanak sağlamaktır (Resmi Gazete, 2013). Geçici koruma altındakilerin sağlık hizmetlerine erişimleri GKY ile detaylandırılmış, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) tarafından kaydı bulunanlar temel ve acil sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanabilir konuma gelmişlerdir (Resmi Gazete, 2014). Yönetmeliğin 27. Maddesi, bulaşıcı hastalıklar söz konusu olduğunda aşılama, sağlık taraması ve tedavi hizmetlerine erişimi düzenlediği ve kaydı bulunmayan kişilerin acil durumlarda temel sağlık hizmetlerinden yararlanabileceklerini belirttiği için Covid-19 döneminde geçici koruma altındakilerin sağlık hizmetlerine erişiminde bir dayanak oluşturmaktadır.

Temel sağlık hizmetleri ve ikinci ve üçüncü basamakta yer alan sağlık hizmetlerinin tamamı ücretsiz sunulmamakla birlikte örneğin geçici koruma altındaki kişilerin hizmet bedelleri Sosyal Güvenlik Kurumu'nun (SGK) belirlediği oranda GİGM tarafından karşılanmaktadır (Resmi Gazete, 2014). Bahsedilen yasal düzenlemeler göz önüne alınırsa, en azından yasal bağlamda, sağlık hizmetlerine erişimde mültecilerin yararını gözeten bir yapı vardır (Özçürümez/Yıldırım, 2017).

2017 ve 2019 verilerine göre sağlık hizmetleri yaklaşık olarak %72 memnuniyet oranıyla Suriyelilerin en memnun olduğu hizmet alanı olarak öne çıkmaktadır (Erdoğan, 2020:170). Ancak zorunlu göçmenler yasal olarak temel sağlık hizmetlerine erişebilir durumda olsalar da pratikte sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin, Covid-19 dönemi öncesinde dil bariyeri kaynaklı iletişim sorunları sağlık hizmetlerine erişimdeki temel sorunlar olarak öne çıkmıştır (Erdoğan, 2020:143). Kurumlarının sağlık hizmetlerine erişim sağlamada zorlandıkları alanlarda STK'ların desteği önem taşımaktadır. Avrupa Birliği (AB) mali desteğiyle Sağlık Bakanlığı tarafından 2017 yılından bu yana yürütülmekte olan SIHHAT projesi yoluyla hastanelere çevirmen desteği sağlansa da artan talep karşılanamamaktadır (SIHHAT, 2021). Çeşitli STK'lar devreye girerek mültecilere hastanelerde rehberlik edip gönüllü çeviri hizmeti sunmaktadırlar (Bilecen/Yurtseven, 2017:120-121; AIDA, 2018:72-73). Ancak sağlanan çeviri kalitesi her zaman yeterli olamamakta, bu durum yanlış teşhis ve tedavilerin uygulanmasına yol açabilmekte ve mültecileri yasadışı sağlık hizmetlerine yöneltebilmektedir (Torun vd., 2018:604).

Zihinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine erişim STK'ların devlet kurumlarına yardımcı görevler üstlendikleri alanlar olarak öne çıkabilir (Yasin, 2016:68-72; Bilecen/Yurtseven, 2017:121). Örneğin, Sınır Tanımayan

Doktorlar (*Médecins Sans Frontières*) yerel ve uluslararası STK’larla işbirliği içerisinde projeler yürütmüş ve sağlık tesisleri kurmuştur. Bunlara Gaziantep Çocuk ve Kadın Sağlığı Polikliniği ve Hayata Destek Derneği ile Şanlıurfa’da yürütülmüş olan Sağlık ve Psikososyal Destek Projesi örnek verilebilir (Yasin, 2016:69-71). Devlet tarafından bu alanlarda sağlanan hizmetler yoğun talebi karşılamakta zorlanmakta, çoğunlukla acil durumlar veya durumu ağır olan hastalara odaklanmaktadır (Resmi Gazete, 2014).

9 Nisan 2020’de Sağlık Uygulama Tebliği güncellenerek Covid-19 ile ilgili sağlık hizmetlerine erişimin toplumun tüm kesimlerini kapsamaya hedeflenmiştir. Covid-19 tanı testleri ve tedavisi acil hal kapsamına alınarak salgın süresince Covid-19 “olgularına yönelik tanı ve tedaviler” ücretsiz olarak sunulabilmektedir (Resmi Gazete, 2020). Ayrıca Covid-19 ile mücadele kapsamında sosyal güvence sahibi olup olmadığına bakılmaksızın herkesin koruyucu malzemelere, tanı testlerine ve ilaç tedavisine erişebilmesi 13 Nisan 2020’de yayımlanan 2399 sayılı Cumhurbaşkanı Kararnamesiyle güvence altına alınmıştır (Resmi Gazete, 2020a). SIHHAT projesi kapsamında desteklenen ve Suriyeli sağlık personelinin istihdam edildiği temel sağlık hizmetleri sunan Göçmen Sağlığı Merkezleri mültecileri Covid-19 konusunda bilgilendirmekte, ateş ölçümü yapmakta ve hastanelere yönlendirmektedir (HSGM, 2021). Kamplarda kalan zorunlu göçmenlerin giriş ve çıkışlarda Covid-19 semptomları incelenmekte, ateş ölçümü yapılmakta ve Covid-19 pozitif şüphesi taşıyanlar nakil araçlarıyla hastanelere gönderilmektedir (Mardin vd., 2020:115; KAK, 2020).

Bahsedilen mevzuat değişiklikleri Covid-19 ile ilgili sağlık hizmetlerine erişimi bir acil durum anlayışı içerisinde mülteci ve vatandaş ayrımı yapmadan “birey” (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021) odaklı bir dilde sunsa da kayıtlı olduğu ilde bulunmayan geçici koruma altındaki Suriyeliler ve düzensiz zorunlu göçmenler sınır dışı edilme veya işini kaybetme korkusuyla sunulan sağlık hizmetlerinden yararlanmaya çekinmektedirler (Karadağ/Üstübcü, 2021:61). Bu durum, hem zorunlu göçmenlerin sağlığını hem de zorunlu göçmenlerin Covid-19 pozitif olması durumunda tanı ve tedaviden mahrum kalmalarıyla halk sağlığını tehlikeye atmaktadır. Covid-19 aşısına erişimde takip edilen yaş ve risk odaklı gruplandırma sistemi düzenli göçmenlerin, mültecilerin ve geçici koruma altındakilerin aşıya erişimini kolaylaştırırsa da kimlik numaraları olmayan düzensiz zorunlu göçmenler ve kayıtlı olduğu ilde bulunmayan geçici koruma altındaki Suriyeliler Covid-19 aşısına ulaşamayabilmektedirler (Sivil Sayfalar, 2021). Kızılay’ın Şubat 2021’de 13 farklı ilden 597 mülteciyle yaptığı anket sonuçlarına göre aşılama oranı %11 gibi çok düşük bir oranda

kalmıştır (Türkiye Kızılay Derneği, 2021). Aşı olanların %94'ü aşıya erişim sürecinde herhangi bir sorunla karşılaşmadığını belirtmektedir ancak aşılama oranı mültecilerin aşıya erişim konusunda bilgi eksikliğinin bulunduğunu göstermektedir (Türkiye Kızılay Derneği, 2021). STK'lar bu durumun halk sağlığını tehlikeye attığını belirterek zorunlu göçmenlerin aşıya erişim konusunda bilgilendirilmesi ve erişimlerinin kolaylaştırılması gerektiğini savunmaktadırlar.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler STK'ların zorunlu göçmenlere sundukları hizmetlerin Covid-19 salgını nedeniyle değişime uğradığını, salgın koşullarının hizmetlere hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu göstermiştir. Örneğin, STK'lar zorunlu göçmenlere yönelik sağlık hizmetleri hakkında Arapça ve Farsça bilgilendirici içerikler hazırlamışlardır (SGDD, 2020; SGDD, 2021; İGAM, 2021). STK'lar tarafından sağlık hizmetleri hakkında telefon yoluyla danışmanlık verilmeye başlanmış ve danışma hizmetlerine erişim kolaylaşmıştır. Öte yandan, Covid-19 tedbirleri çerçevesinde uzaktan çalışma sistemine geçen çoğu STK önceden yüz yüze düzenledikleri etkinlikleri çevrimiçi platformlara taşımak veya tamamıyla iptal etmek zorunda kalmıştır. STK'ların hastanelere başvuran zorunlu göçmenlere sağladığı tercüman desteği salgın koşulları nedeniyle sekteye uğramıştır (STK Temsilcisi, 2021). Bilgilendirici etkinliklerin ve psiko-sosyal destek hizmetlerinin çevrimiçi platformlara taşınmasının farklı sonuçları olmuştur. Çevrimiçi platformlar sayesinde fiziksel sınırlamalar olmadan bilgilendirmeler ve psiko-sosyal destek hizmetleri çok sayıda katılımcıya ulaşabilmiştir (STK Temsilcisi, 2021). Fakat her zorunlu göçmen çevrimiçi hizmetlere ulaşabilecek teknik ekipmana sahip değildir. Ayrıca, salgın koşullarının getirdiği evde kalma zorunluluğu kişisel mahremiyeti olumsuz yönde etkilediğinden uzaktan sunulan psiko-sosyal destek hizmetlerinin verimliliğini düşürmektedir. STK'lar bu durumun, salgın döneminde aile içi şiddetteki artış da düşünüldüğünde, psikolojik destek ihtiyacı olan hassas grupları olumsuz yönde etkilediğini vurgulamaktadırlar (SGDD, 2020a:29-30; HASUDER, 2020).

Covid-19 dönemi ve öncesi incelendiğinde, sağlık hizmetlerinde devletin rolünün baskın olması nedeniyle (Memişoğlu/Ilgıt, 2017:331; Karadağ/Üstübcü, 2021:56), STK'ların devletin mültecilere sağladığı temel sağlık hizmetlerine destekleyici roller üstlendikleri söylenebilir. Covid-19 salgını STK'lar tarafından üstlenilen bu destekleyici rolü olumsuz yönde etkilemiş ve sivil toplumun odağını sosyal uyumu artırıcı hizmetlerden mültecilerin temel ve acil sağlık hizmetlerine erişimine yöneltmiştir. Covid-19 döneminde

sivil topluma yönelik fonların da azalmasıyla STK’ların sağlık alanındaki çalışmaları acil ihtiyaçlar olan maske ve hijyen malzemeleri üretimine veya mültecilerin Covid-19 aşısına erişimi için yürütülen savunuculuk faaliyetlerine odaklanmıştır. Ayrıca verilen hizmetlerde STK’lar alt yapı değişikliklerine giderek mahremiyet ve sosyal mesafe koşullarını sağlayabilmek için sınırlı yapısal değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla STK’lar zorunlu göçmenlerin sağlık alanındaki ‘çıplak hayat’ koşullarını iyileştirmeye yönelik çalışmalarını, Covid-19 salgınının da etkisiyle en temel haklardan olan yaşam hakkının korunmasına indirgemıştır.

Sivil Toplumun Eğitime Erişimdeki Rolü

Eğitim, mültecilerin insan hakları temelli yeni bir yaşam kurmaları için en temel unsurlardan birisidir (Sunata/Özdemir, 2020). Bu bağlamda, Türkiye sosyal devlet kimliğiyle ve imzacısı olduğu 1951 Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Çocuk Hakları Bildirgesi, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme gibi uluslararası sözleşmeler uyarınca mültecilere ücretsiz eğitimden yararlanma hakkı tanımaktadır (Aygün/Kaya, 2016:133-115). Bu kapsamda, YUKK’un 89. Maddesinde de belirtildiği üzere uluslararası koruma başvuru sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişi ve aile üyeleri ilköğretim ve ortaöğretim hizmetlerinden faydalanabilmektedir (Resmi Gazete, 2013). Eğitim hakkına erişim ayrıca YUKK’un Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte de mültecilerin statülerini gösterir belgeyle eğitim hizmetlerinden faydalanabilecekleri şeklinde açıklanır (Resmi Gazete, 2016). Milli Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) Eylül 2014 tarihinde yayımladığı “Yabancılarla Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri” başlıklı genelgesinde il bazında kurulan komisyonlar mülteci öğrencilerin seviyelerinin ve denkliklerinin belirlenmesi ve uygun sınıflardan öğrenimlerine devam etmelerinin sağlanması hususunda yetkilendirilmiştir (MEB, 2017:52-54). GKY Madde 28 uyarınca barınma merkezlerindeki ve barınma merkezleri dışındaki eğitim faaliyetlerinin MEB tarafından yürütüleceği, okul öncesi eğitim hizmeti ve ilköğretim ve ortaöğretim çağındaki çocuklara eğitim verileceği belirtilmektedir. Yükseköğretime dair esasların belirlenmesi ise Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı’na (YÖK) bırakılmıştır (Resmi Gazete, 2014).

Alandaki yasal düzenlemelere ve AB ile bu alanda FRIT kapsamında yürütülen finansal ve teknik işbirliklerine (AB Türkiye Delegasyonu, 2021), şartlı nakit transferlerine rağmen zorunlu göçmen çocuklar için eğitime erişim ve eğitimden alınan verim salgın öncesi süreçte de istenilen düzeye

çıkamamıştır (Sunata/Abdulla, 2019:6; SGDD, 2020a). Örneğin, Türkiye genelinde kamp dışında yaşayan okul çağındaki Suriyeli çocukların okula devam oranı %60 dolaylarındadır (Sunata/Abdulla, 2019:354). Ek olarak salgın öncesi süreçte de zorunlu göçmen çocukların özellikle dil bariyerinden ötürü eğitimde zorlandıkları ve velilerinden eğitim alanında yeterli desteği göremedikleri gözlemlenmiştir (Çelik/İçduygu, 2018:8). Okumakta oldukları sınıf müfredatına dair ön hazırlık ve eğitim öncesi dil kursu sağlanmaması da verimliliği azaltan diğer unsurlardandır (Sunata/Özdemir, 2020; Sunata/Abdulla, 2019:3; Özçürümez/İçduygu, 2020:113). Ayrıca öğretmenlerin anadili Türkçe olmayan ve zorunlu göç nedeniyle Türkiye'ye gelen çocuklara eğitim verme konusundaki deneyim eksikliği ve bu alanda öğretmenlere yeterli kurumsal desteğin sağlanmaması da eğitime katılımını zorlaştırmaktadır (Arar vd., 2019:10-11; Çelik/İçduygu, 2018:10). Kayıtlı oldukları İl Göç İdaresinin bulunduğu il dışında ikamet etmek ya da belge eksikliği ile salgın döneminde bozulan ekonomik koşullar nedeniyle artan geçim kaygısı ve sıkıntısı da zorunlu göçmen çocukların salgın öncesi dönemde eğitime erişimini olumsuz yönde etkileyen diğer unsurlardır (Karadağ/Üstübcü, 2021:70-71; ORSAM/TESEV, 2015:20; Unutulmaz, 2019; Yavçan, 2017).

GKY çıkana kadar 'misafir' olarak adlandırılan ve yasal bir statüleri olmayan zorunlu göçmen çocukların bazı hizmetlere erişimini salgın öncesi dönemde de yerel yönetimler ve sivil toplum karşılama çalışmıştır (Hasna, 2020:3-4). Covid-19 süreci öncesi çeşitli STK'lar faaliyet gösterdikleri illerde zorunlu göçmen çocuklara kırtasiye malzemesi yardımında bulunmakta, psiko-sosyal destek sağlamakta, gönüllü Türkçe öğretim projeleri düzenlemekte ve uyumlarını artırabilmek amacıyla yerel halkın çocuklarıyla zorunlu göçmen çocukları bir araya getirip okul dışı çeşitli gezi ve etkinlikler düzenlemekteydi (Türk, 2016:151). Bu kapsamda Covid-19 salgını öncesinde Kızılay 4-18 yaş grubu zorunlu göçmen çocuklara yönelik psiko-sosyal destek ve beceri geliştirici faaliyetler gibi hizmetler sunarken, SGDD örgün eğitime erişim konusunda bilgilendirme ve destek çalışmaları yürütmekteydi (Türkiye Kızılay Derneği, 2021; SGDD, 2021a).

Covid-19 salgını ile birlikte Türkiye'de virüsün yayılmasını önlemek adına 23 Mart 2020 tarihinden itibaren uzaktan eğitim yöntemine geçilmiştir (MEB, 2020). Salgının Türkiye'deki seyrine ve farklı sınıflardaki öğrencilerin ihtiyaçlarına göre yüz yüze ya da hibrit eğitim yöntemleri kullanılsa da ilköğretim ve ortaöğretim çoğunlukla uzaktan, Eğitim Bilişim Ağı (EBA TV) isimli yayın programı üzerinden devam ettirilmektedir. MEB öğrencilere internet paketi destekli ücretsiz tablet dağıtımını yapmakta ve EBA Destek

Noktalarında bilgisayar ve internet hizmeti sunmaktadır (MEB, 2021). Ancak uzaktan eğitimin işlevi ve erişebilirliği her öğrenci için içerisinde bulunduğu şartlara, aile ve ev ortamına göre değişiklik göstermektedir (Işık/Bahat, 2021:85). Uzaktan eğitim dolayısıyla eğitimi en çok aksayan kesimlerden biri de zorunlu göçmen çocuklardır. Zorunlu göçmen çocukların yeterli elektronik cihazlarının ve internete erişimlerinin olmadığını, dolayısıyla EBA TV’den ve internetteki çeşitli kaynaklardan yararlanamadıklarını belirtilmektedir (TEPAV, 2020:44). Dahası zorunlu göçmen çocukların evde elektronik cihazlarının bulunmadığı ya da ailedeki her çocuğa yetmediği durumlarda öğretmenleriyle kurdukları iletişimin kalitesi de düşmektedir (İzmirde Suriyeli Mültecilerle Dayanışma Derneği, 2020:7-15). Yine cihaz ve bilgi eksikliğinden kaynaklı ödev takibi konusunda da sorunlar yaşanabilmektedir (Fujii vd., 2020:41). SGDD’nin hazırladığı raporda görüşülen zorunlu göçmen ailelerin çocuklarının %47.73’ünün uzaktan eğitimden faydalanamadığı, bunların yarısından fazlasının da faydalanamama nedeninin elektronik cihaz eksikliği olduğu belirtilmektedir (SGDD, 2020b:16). Daha önce eğitime devam eden bazı zorunlu göçmen çocukların Covid-19 salgınıyla artan ekonomik sıkıntılar nedeniyle çalışmak zorunda kalması da eğitim hayatlarının aksamasının veya tamamıyla eğitimi bırakmalarının bir başka nedenidir (Karadağ/Üstübcü, 2021:85-87; SGDD, 2021b). Çocukların okullardan uzak kaldıkları bu süreçte velilerin Türkçe bilmemeleri çocuklara eğitime erişim ve destek anlamında sağladıkları faydayı da sınırlandırmaktadır (İzmirde Suriyeli Mültecilerle Dayanışma Derneği, 2020:15).

STK’lar bu alandaki eşitsizlikleri gidermeye yönelik olarak sundukları hizmetleri zorunlu göçmen çocukların Covid-19 salgınıyla değişen ihtiyaçlarına göre güncellemişlerdir. Yüz yüze bazı etkinlik ve eğitimler düzenlenememiş, çevrimiçi ortama alınmış veya sınırlı sayıda öğrenci ile sosyal mesafe kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmek zorunda kalmıştır (İzmirde Suriyeli Mültecilerle Dayanışma Derneği, 2020:15). STK’lar, ev sahibi toplumdan gönüllülerin de desteğiyle ulaşılabildikleri zorunlu göçmen çocuklara derslerinde yardımcı olmanın ve elektronik cihaz temini sağlamanın yanı sıra çeşitli çevrimiçi boş zaman aktiviteleri ve Türkçe konuşma pratiği etkinlikleri düzenlemişlerdir (Kollender/Nimer, 2020:7).

Bazı STK’lar zorunlu göçmen çocuklara ve ailelerine EBA TV’nin kullanımı konusunda veya lise ve üniversite sınavları gibi konularda bilgilendirme yapabilmektedir (Kollender/Nimer, 2020:6-7). İGAM’ın hayata geçirdiği “Mesafe Tanımayan Eğitim Projesi” kapsamında uzaktan eğitim sürecinde 110 mülteci çocuğa gönüllüler tarafından çevrimiçi ders verilmekte ve proje

kapsamında çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir (İGAM, 2020). Maya Vakfı da uzaktan eğitim döneminde gönüllüler aracılığıyla çevrimiçi etkinlikler düzenlemektedir (Maya Vakfı, 2021). Ayrıca Maya Vakfı'nın çocuklar için hazırladığı video içerikleri ve etkinlik kitapları MEB'in uzaktan eğitim sürecini desteklemek amacıyla EBA TV üzerinden yayımlanmakta, Hayata Destek Derneği'nin Türkçe ve Arapça hazırlamış olduğu uzaktan eğitime erişim bilgi notu internet sitelerinde yer almaktadır (Maya Vakfı, 2021; Hayata Destek Derneği, 2020).

Sonuç olarak, eğitime erişim alanında ekonomik sıkıntılar, teknik ve dil engelleri gibi çeşitli zorluklarla mücadele etmek zorunda olan zorunlu göçmen çocuklar, Covid-19 salgınıyla birlikte bu alanda daha da zorlanmışlardır. Salgın öncesi süreçte de var olan eşitsizlikler bu süreçte derinleşmekte ve Türkiye'deki zorunlu göçmen nüfusun sayısı düşünüldüğünde sadece sivil toplum temelli geliştirilen çözümler eksik kalabilmektedir. Zorunlu göçmen çocukların eğitime erişiminde hak temelli bir yaklaşımla eşit ve adil şartlar sağlanması zorunlu göçmen çocukların topluma uyum sağlamaları ve dayanıklılıklarının artırılması açısından önem taşımaktadır. İnsan hakları temelli politikalar salgın gibi olağanüstü durumlarda zaten hassas grupta olan zorunlu göçmen çocukların daha da mağdur olmasını engelleyecek ve böylece zorunlu göçmen çocuklar insani yardıma muhtaç kişiler kategorisinden çıkıp kendilerine yetebilen bireyler haline geleceklerdir.

Sivil Toplumun İş Gücü Piyasasına Erişimdeki Rolü

Zorunlu göçle yerlerinden edilmiş olan kişilerin hak temelli politikalar çerçevesinde ev sahibi ülkelerde kayıtlı geçim kaynaklarına ulaşabilmeleri önemlidir. 1951 Sözleşmesi mültecilerin iş gücü piyasasına erişimiyle ilgili haklar da içermektedir. Bu hakların ev sahibi ülke tarafından sağlanamaması sürdürülebilir geçim kaynaklarının eksikliğine yol açar. Böylece zorunlu göçmenler uzun vadede insani yardıma ihtiyaç duyacak şekilde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalabilirler.

Türkiye'de bu alandaki yasal çerçevenin temellerini 2003 yılında kabul edilen 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri ile İlgili Kanun oluşturur (Resmi Gazete, 2003). Aynı yıl içerisinde çıkan Uygulama Yönetmeliği de uygulama esaslarına açıklık kazandırmayı amaçlar (Resmi Gazete, 2003a). YUKK'la birlikte sığınmacı ve ikincil koruma başvurusu sahiplerine ülkeye girişlerinden 6 ay sonra çalışma iznine başvurma hakkı tanımıştır (Resmi Gazete, 2013). Ocak ve Nisan 2016'da sırasıyla 'Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik' ve 'Uluslararası Koruma

Başvuru Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik’ yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 2016; Resmî Gazete, 2016a). Bu düzenlemeler, iş gücü piyasasına erişimle ilgili yasal zemini sağlamakla birlikte bürokratik engeller, ikamet şehirleriyle ilgili zorunluluklar ve işverenlerin çalışma izni çıkarma sürecini takipte isteksizlikleri korunma altında olan çok küçük bir azınlığın kayıtlı olarak çalışması mümkün olmuştur. 2019 yılının sonunda çalışma izni sahibi Suriyeli sayısı 132.000 ile sınırlı kalmıştır (BM Türkiye, 2020). Bu oran, toplam Suriyeli nüfusunun sadece % 3,56’sını temsil etmektedir.

Suriyeliler ve diğer zorunlu göçmenlerin çoğunluğu Türk vatandaşlarının çalışmak istemedikleri işlerde çalışmayı kabul ederek (Balkan/Tümen, 2016:657-686), vasıf düzeyi ve ücretleri düşük emek arzı sağlamaktadırlar (Sunata, 2017:1-14). ILO’nun tahminine göre Türkiye’de bulunan Suriyeli mülteciler içerisinde çalışma yaşında olan 1 milyon kişinin %92’lik bölümünün kayıt dışı olarak çalıştığı tahmin edilmektedir (ILO, 2020). Kayıt dışılık elbette güvencesizliği ve haklara erişimin önündeki engelleri de beraberinde getirir. İş gücü piyasasına erişimle ilgili yasal düzenlemelerin gecikmesi ya da insanı yardımı temel alan bir bakış açısının belirlenmesi zorunlu göçmenlerin gelir kaynaklarına ulaşımında birçok engelle karşılaşmasına neden olmuştur. 2020 yılının başında zorunlu göçmenlerin %45’lik bölümü yoksulluk sınırının altında yaşamak durumunda kalmıştır (WFP, 2020).

Zorunlu göçmenlerin ekonomik koşulların iyileştirilmesi amacıyla yerel, ulusal ve uluslararası fon kurumları tarafından finanse edilen birçok proje salgın öncesinde de hayata geçirilmiştir. Bu projeler, zorunlu göçmenlerin iş gücü piyasasına erişim fırsatlarını artırma, kırsal geçimi geliştirme, iş gücü açığının kapanmasında özel sektörle işbirliğini genişletme, mesleki becerilerin artırılması, geçim kaynaklarının geliştirilmesi, istihdam edilebilirlik olasılıklarının yükseltilmesi, ekonomik ve sosyal dayanıklılıklarının artırılması, girişimcilik fırsatlarının yaratılması gibi konuları kapsamışlardır. Ancak projeler kısıtlı süreleriyle sürdürülebilir etkiler yaratmaktan uzaktır. ‘Acil durum’ perspektifinden bakan kısa süreli çözümlere odaklanmak yerine ‘sosyal uyum’ ve ‘toplumsal bütünleşme’ sürecini merkezine alan ‘etkileşimli sosyal bütünleşme modeli’ yaklaşımının daha yararlı olacağını savunanlar vardır (Özçürümez/İçduygu, 2020:105). Hak temelli olmayan politikalar üzerinden yapılandırılan iş gücü piyasasına erişimle ilgili uygulamalarının uzun vadede yaygın etkiler göstermeleri ve zorunlu göçmenlerin kırılganlıklarını azaltarak ekonomik ve sosyal dayanıklılıklarını artırmaları beklenemez.

Covid-19 salgını küresel ekonomiyi olduğu gibi Türkiye ekonomisini de derinden sarsmıştır. Covid-19 salgını öncesi dönemde zaten çoğunlukla belgesiz, güvencesiz ve günlük işlerde çalışan zorunlu göçmenler, salgının getirdiği ekonomik sıkıntılardan derinden etkilenmiştir. Küçük işletme sahibi olan zorunlu göçmenler de işyerlerini kapatma ve işsiz kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır (Akay Ertürk, 2020). Ayrıca salgın öncesinde de kayıt dışı ve oldukça zor koşullarda çalışmakta olan mevsimlik tarım işçilerinin (Uyan Semerci/Erdoğan, 2017; Dedeoğlu, 2018) işsiz kalmaları da söz konusu olabilmektedir. Araştırma kapsamında STK'larla yapılan görüşmeler, salgın döneminde tarım sektörünün salgında yaşanan çalışma saatleri kısıtlamaları kapsamı dışında tutulmasıyla ekonomik olarak daha fazla zorlanmanın bir miktar engellenebildiğini göstermektedir. Ancak tam anlamıyla bu alanda bir çözüm sağlanamamıştır (STK Temsilcisi, 2021).

Salgının ekonomik etkileriyle ilgili yapılan araştırmalar zorunlu göçmen hane halklarında en az bir kişinin salgın süresince işten çıkarıldığını göstermiştir (UNHCR/UNDP, 2021:16). Salgının başlamasından hemen sonra AB'nin finanse ettiği Yabancılar Yönelik Sosyal Uyum Yardımı Programı (SUY/ESSN) yardımı almakta olan anket katılımcılarının %69'unun işlerini kaybettikleri görülmüştür (IFRC/Kızılay, 2020). Salgın döneminde devletin almış olduğu ekonomik tedbirler biri işverenlerin çalışanlarını işten çıkaramamalarıdır (Resmi Gazete, 2020b). Ancak bu önlem sadece kayıt altında belli süre boyunca çalışmış olanları kapsadığından kayıt dışı olarak çalışanlar bu haktan yararlanamamışlardır. Araştırmalar salgın süresince mültecilerin büyük çoğunluğunun işlerini kaybettikleri ve dolayısıyla geçim sıkıntısı çektikleri göstermektedir (İzmirde Suriyeli Mültecilerle Dayanışma Derneği, 2020; SGDD, 2020b). Kayıt dışı çalışan zorunlu göçmenlerin kanunda belirtilen süre dahilinde işsizlik kesintisi ödememiş oldukları için işsizlik maaşından yararlanmaları da mümkün olamamıştır.

Salgın döneminden Suriyeli girişimciler de olumsuz etkilenmiştir. 2020 yılı Ocak ayında kurulan 1.076 yabancı ortak sermayeli şirketten 45'i Suriye ortaklı olarak kurulurken, 2021 yılının Ocak ayında bu sayı 935 yabancı ortak sermayeli şirket arasında 33'te kalmıştır. Salgının ortalarındaki 2020 Haziran ayında ise bu rakam 619 tane kurulan şirket arasından 23 tane Suriye ortaklı olarak seyretmiştir (TOBB, 2021). Salgın döneminde kapatılan şirket sayıları artarken bu şirketler arasında Suriye ortaklı şirketler de bulunmaktadır (TEPAV, 2021). Yapılan bir araştırma yerli girişimcilerin yüzde 68'inin salgından etkilendiğini ortaya koyarken bu rakam Suriyeli girişimcilerde yüzde 86'ya çıkmaktadır (İNGEV, 2020).

STK’ların salgın öncesinde zorunlu göçmenlere sunduğu iş edindirmeye yönelik çeşitli kurs ve eğitimler de salgın sırasında askıya alınmış, acil ihtiyaçlara yönelik hizmetler öncelikli olmuştur. Salgın döneminde bu dönüşen hizmetlerin çok düzeyli olarak geliştiğini söylemek de mümkündür (Kale/Yavçan, 2020:41-43). Sosyal ve ekonomik entegrasyona yönelik destek sağlanan iş izinleri için gerekli belgelere erişim sağlanması, iş gücü piyasasına erişimle ilgili bilgilendirme ya da eğitim gibi çalışmalar sektöre uğramıştır. Bunların yerine çevrimiçi düzeye taşınan STK destekli çalışmalarda bilgilendirme, düzenli işlerde çalışma konusunda yön gösterme, dil ve hukuki anlamda destek olma gibi hizmetlere ağırlık verilmiştir. Sivil toplum hizmetlerinde entegrasyondan acil yardıma bir dönüş yaşamıştır. Sosyal ve ekonomik entegrasyonu yavaşlatan, zorunlu göçmenlerin dayanıklılıklarını arttırarak, geçim kaynaklarını güvence altına almayı sağlayacak politikaların gelişimini sektöre uğratan bu durum, hak temelli yaklaşımların ekonomide ve iş gücü piyasasına erişimde de ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Sivil Toplumun Sosyal ve Hukuki Hizmetlere Erişimdeki Rolü

1951 Sözleşmesi’nin Madde 3 Ayrımcılık Yasağı, Madde 16 Mahkemeye Erişim Hakkı ve Madde 23 Sosyal Yardım Hakkı gereğince imza sahibi devletler mültecilere sosyal ve hukuki hizmetler sağlamakla yükümlüdürler. Ayrıca, mülteciler YUKK’un 81. Maddesi gereği avukatlık hizmetlerine, 89. Maddesi gereği yardım ve sosyal hizmetlere erişebilirler. Geçici koruma altındaki kişilerin de sosyal ve hukuki hizmetlere erişim hakkı bulunmaktadır. Hukuki danışmanlık, vaka ve dosya takibi, uyum faaliyetleri, psikolojik ve refah arttırıcı her türlü sosyal destek bu hizmetlere örnek olarak gösterilebilir. Sivil toplum pek çok alanda olduğu gibi mültecilerin sosyal ve hukuki hizmetlere erişimlerine destekte de uluslararası örgütler ve kamu kuruluşlarıyla işbirliği içinde çalışır.

Salgınının insan hareketliliğine getirdiği kısıtlamalar ve kaynak yetersizliği gibi nedenler mültecilerin bu hizmetlere erişimini de sektöre uğratmıştır. Salgın süresince öncelik gıda ve para yardımı gibi temel ihtiyaçlara verilirken sosyal uyum ve hukuki destek gibi hizmetler arka planda kalmıştır. 2018’de hükümetin hazırladığı Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı (GİGM, 2020) içerisinde yer alan STK’ların da ağırlık verdikleri bir konu olan sosyal uyum projeleri de dahil olmak üzere, sosyal ve hukuki destek, dil desteği ve danışmanlık gibi hizmetlerin yerlerini acil ihtiyaçları karşılamaya yönelik kısa vadeli gıda, barınma, hijyen ve para yardımları almıştır.

Mülteci ve sığınmacıların illerdeki valilikler tarafından yürütülen ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla gerçekleştirilen tek seferlik nakit yardımı, gıda dışı ihtiyaç malzemeleri yardımı, kömür yardımı, eğitim, barınma, sağlık gibi sosyal yardımlardan yararlanma hakları vardır. Sosyal Hizmet Merkezleri de hassas durumdaki mültecilere sosyo-ekonomik destek ve engellilere yönelik evde bakım hizmeti sunmaktadır (UNHCR, 2021). Pek çok halk eğitim merkezinde ücretsiz Türkçe dersleri verilirken, belediyeler, Belediye Kanunu (Resmi Gazete, 2005) kapsamında sınırları içinde bulunan tüm ikamet sahiplerine, zorunlu göçmenler de dahil olmak üzere, çeşitli yardımlar yapmaktadır. Belediyelerin rolleri de zaman içerisinde acil yardım sağlamadan yerel entegrasyona doğru gelişmiştir (Kale/Erdoğan, 2019).

Uluslararası koruma, geçici koruma ya da insani ikamet izni altında yaşayan ve GİGM'den alınmış 99 ile başlayan geçerli bir kimlik kartına sahip kişilerden yardıma ihtiyacı olup resmi istihdamda olmayanlara AB'nin finanse ettiği SUY kapsamında Kızılaykart'la kişi başı aylık 155 TL nakit yardımı yapılmaktadır (Kızılaykart, 2021). Hassas gruplara yardım için geliştirilen projeler arasında BM Nüfus Fonu'nun (UNFPA) AB mali desteğiyle yürüttüğü "Türkiye'deki En Savunmasız Grupların Koruma ve Sosyal Hizmetlere Erişiminin Artırılması" projesiyle illerde koruma, hukuki danışmanlık ve psiko-sosyal destek gibi hizmetler sunabilen 19 adet Sosyal Hizmet Merkezi kurulmuştur (UNFPA, 2021).

Salgının neden olduğu ekonomik kriz ve sokağa çıkma yasakları, küçük işletmelerin kapatılması, seyahat yasakları gibi virüsün yayılmasını önlemek amacıyla alınan önlemler mültecilerin gelirlerini kaybetmelerine neden olmuştur (Kirişçi/Erdoğan, 2020). Bu durum sosyal yardımlara olan ihtiyacı da artırmıştır. Bu dönemde hassas gruplardan olan mültecilerin karşılaştıkları problemler arasında sosyal yardımların yetersizliği, yoksulluk, gelecek kaygısı, temel ihtiyaçların artması ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet bulunmaktadır (İGAM, 2021a). Zorunlu göçmenlerle yapılan bir araştırmada %63'ünün gıdaya ulaşmakta ve %53'ününse temel hijyen gereksinimlerini karşılamakta zorluk çektikleri tespit edilmiştir (ASAM, 2020:13).

Birçok derneğin sunduğu vaka yönetimi desteği, hukuki, psikolojik ve çocuklara yönelik psiko-sosyal destekler çevrimiçi olarak devam etse de mültecilerin bu dönemde en çok zorlandıkları konu temel ihtiyaçlarını (kira, gıda, fatura, hijyen) karşılamaktır. Temel ihtiyaçların bir kısmının karşılanmasında Kızılay (2021), İGAM (2020a) ve Hayata Destek Derneği

(2020a) gibi STK’lar destek olmuşlardır. Salgın döneminde yürütülen faaliyetler (DW, 2020) bir STK yetkilisi tarafından kısaca acil duruma geri dönüş olarak özetlenmiştir (STK Temsilcisi, 2021). Geçim kaynaklarının kaybedilmesi, iş bulma konusunda artan rekabet, yanlış bilgilendirmeler ve dil bariyerleri, salgında sosyal uyumu etkileyen, sürekli destek gerektiren başlıca konulardır (UNHCR/UNDP, 2021:16).

Salgın sırasında artan sosyal hizmet talepleri ve bu hizmetleri sağlayan kurumlardaki personelin uzaktan ve dönüşümlü olarak çalışması hizmetten faydalanması gereken çocuklar, yaşlılar, engelliler, kadınlar ve aile içi şiddet mağdurları için zorluklar getirmektedir. Çevrimiçi sunulan hizmetlerde karşılaşılan sorunlardan biri çevirmen eksiği iken diğeri de sosyal çalışmacıların hassas grupların durum tespitlerini gerçekleştirmelerinin zorlaşmasıdır. Örneğin, sosyal çalışmacılar yüz yüze yapılan görüşmelerde tespit edebildikleri travma izlerini ve çocuk işçiliği, çocuk yaşta evlilik, istismar, ihmal veya ruhsal problemleri salgın nedeniyle uzaktan gerçekleşen görüşmelerle tespit etmekte zorlanmaktadırlar (Nişancı vd., 2020:687). Daha önce odağı sosyal uyum olan STK’lar etkinliklerini çevrimiçi platformlara taşıdılar da maddi yetersizliklerden ve altyapı sorunlarından dolayı ulaşılabildikleri kişi sayısı sınırlı kalabilmektedir (Mülteciler Derneği, 2021).

Hukuki hizmetlerle ilgili zorunlu göçmenlerin karşılaştığı sorunların başlıcaları; kayıt ve kimlik kartı işlemlerinin askıya alınması, salgının hemen öncesinde üçüncü ülkeye yerleşmeye hak kazanan sığınmacıların, ulaşım yollarının ve sınırların kapanması nedeniyle Türkiye’den ayrılamamalarıdır (Karadağ/Üstübcü, 2021:26). Barolar içinde adli yardım ve danışmanlık sağlayan Mülteci Hakları Merkezi, Adli Yardım Merkezi ve Çocuk Hakları Merkezi gibi merkezler bulunmaktadır. Avukat ücreti ve diğ er mahkeme giderlerini ödeyemeyen kişiler için Barolar tarafından sağlanan ücretsiz adli yardımlar, sağlık sigortasının devre dışı bırakılmasından sınır dışı edilmeye, idari gözetimden uluslararası koruma başvurularının reddine kadar birçok alanı kapsar (UNHCR, 2021a). Bu merkezlerde, salgın sebebiyle alınan önlemler kapsamında kısmi uzaktan çalışmaya geçilmiş ve sağlanan ücretsiz yasal danışmanlıklara Genel Hukuki Destek Hattı ve İdari Gözetim Destek Hattı üzerinden devam edilmiştir (Mülteci Hakları Merkezi, 2021). Covid-19, Baroların sunduğu adli yardım hizmetlerini, özellikle Geri Gönderme Merkezleri’ne erişimlerini ve tercüman desteğini olumsuz etkilemiştir (STK Temsilcisi, 2021). Çoğu STK, hukuki ve psiko-sosyal desteğe devam etse de uzaktan çalışma koşulları zorunlu göçmenlerin bu kanallara erişemediğini ve

haber kaynağı olarak sosyal medya, web siteleri ve televizyonu kullandıkları anlaşılmaktadır (IFRC/Kızılay, 2020:9).

Bu bölümden yapılan analize göre, hem ev sahibi ülkenin hem de zorunlu göçmenlerin uzun vadeli refahları için sosyal uyum projeleri geri planda bırakılmadan sosyal ve hukuki hizmetlere erişimin de içerildiği hak temelli politikalar benimsenmesi gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sivil toplum, iç savaş, silahlı çatışma ve açlık gibi tehlikeli durumların ardından ülkelerinden kaçıp Türkiye'ye gelen zorunlu göçmenlerin çeşitli ihtiyaçlarını gidermeye yönelik hizmetler sunmuştur. Sunulan bu hizmetler, sığınmacıların acil ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olurken, yıllar içerisinde mültecilerin ihtiyaçlarının değişmesiyle farklılaşma göstermiştir. Farkındalık artırıcı hizmetler, hukuki yardım, dil eğitimi, savunuculuk çalışmaları ve meslek edinme eğitimleri gibi değişen hizmetler, sivil toplumun sunduğu önemli hizmetlerden bazılarını oluşturmaktadır.

Covid-19 salgını, Türkiye'nin acil ihtiyaçları gidermeye odaklı oluşturulan uluslararası koruma sisteminin hak temelli bir sistemle dönüştürülmesi gerektiğini açıkça göstermiştir. Salgın koşulları halihazırda zaten kırılğan bir yapı gösteren zorunlu göçmenleri derinden etkilemiş ve ihtiyaçların odağını geçim kaynağı, iş edinimi ve uyum gibi konulardan tekrar yiyecek bulma, barınma ve geçinme gibi temel ihtiyaçlara kaydırmıştır (HasNa, 2020:6). Bu alanda hizmet veren STK'lar da ister istemez hizmet odaklarını tekrar mültecilerin acil ve temel ihtiyaçlarını karşılamaya yöneltmişlerdir.

Türkiye örneğinden görülebildiği gibi hak temelli olarak geliştirilmemiş politikalar salgının zorluklarını derinleştirmektedir. Ülke genelinde ve yerelde çalışmalarını sürdüren STK'ların hak temelli olmayan politikaların eksikliklerini giderebilmek amacıyla insani yardıma dönüş yapan çalışmalara ağırlık verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak yapılan yardım ve desteklerin kırılğanlık artırıcı salgın dönemlerinde yeterli ve kapsamlı olmadığı, mültecilerin dayanıklılıklarını yükseltmek yerine geçici çözümlerle ana sorunun temeline inilmesini geciktirdiği de bir gerçektir. Bu anlamda, zorunlu göçmenlerin daha kapsamlı politikalar araçlarına ihtiyaçları vardır. Bunun yerelde sağlanabilmesi için de içsel koruma mantığı ve araçsal koruma mantığı birlikte kullanılabilir. Yani hem iyi niyet temelli bir hak yaklaşımı hem de ekonomi, güvenlik, kalkınma gibi konuları ele alan sürdürülebilir bir yaklaşım

tercih edilebilir. Bu sayede hassas grupların yaşayabilecekleri hak ihlallerinin önüne geçmek ve ev sahibi toplumla bağlarını arttırmak mümkün olur.

Bu araştırmanın sonuçları Covid-19 salgınının getirmiş olduğu kısıtlayıcı koşullarda STK’ların zorunlu göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimde yaşadıkları sorunları dile getirmek, bilgilendirmelerde bulunmak, ihtiyaç analizleri yapmak, koruyucu ekipman ve hijyen malzemeleri sağlamak gibi önemli roller üstlendiğini göstermektedir. Salgın, özellikle getirdiği ekonomik zorluklar nedeniyle zorunlu göçmenlere yönelik sağlık hizmetlerinin odağını sosyal ve ekonomik uyum gibi alanlardan acil ve insani yardıma yöneltmiştir. Covid-19 salgını zorunlu göçmenlerin hizmetlere erişimde karşılaştıkları insan ve vatandaş ayrımı (Owens, 2013:135-136) olgusunu gözetmediği ve tüm halk sağlığını tehdit ettiği için ‘insan’ odaklı bir koruma gerektirmekte, hak temelli bir koruma anlayışının geliştirilmesi için kaçırılmaz bir fırsat sunmaktadır.

Eğitim alanı konusunda salgın öncesinde de gerekli olan acil ihtiyaç giderme politikasından insan haklarını temel daha uzun vadeli eğitim politikalarına geçiş gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Salgın öncesinde de var olan sorunlar salgınla birlikte derinleşmekte, zorunlu göçmenlerin çocuklarının eğitime erişimini kısıtlamaktadır. Özellikle elektronik cihaz, internet erişimi ve düzenlemeler konusundaki bilgi eksikliği, dil bariyeri ve salgınla artan ekonomik sıkıntılar sadece sivil toplum kuruluşlarının girişimleriyle çözülememektedir. Bu kapsamda uzaktan eğitimin uzaması durumunda eşitsizliklerin giderilmesi adına devletin acil ihtiyaç olan internet ve elektronik cihaz yardımları daha çok zorunlu göçmen çocuğa ulaşmalı, EBA Destek Noktaları geliştirilip yaygınlaşmalı ve veliler bu konularda bilgilendirilmelidir.

Uzun vadede zorunlu göçmen çocukların akademik başarılarının önünde engel teşkil eden dil bariyerini aşmak için STK’larla işbirliği içerisinde Türkçe dil desteği sağlanmalı ve öğretmenlere gerekli kurumsal destek sağlanmalı, eğitim politikaları zorunlu göçmen çocukları da dikkate alarak tasarlanırken, zorunlu göçmen öğrencilerle iletişim kurma konusunda yeterli eğitim verilebilir Bu sayede, zorunlu göçmen çocukların hak temelli eğitimle sürekli yardıma gereksinimi olmayan, kendi kendine yetebilen ve topluma uyum sağlamış bireyler olması sağlanabilecektir.

İş gücü piyasasına erişimle ilgili sorunlar salgın öncesinde de var olan yapısal sorunlardır. Büyük çoğunluğu kayıt dışı olarak çalışmakta olan geçici koruma altındakiler ve zorunlu göçmenler yasal haklarından mahrum olarak çalışması

nedeniyle sosyal haklardan yararlanamama, sömürüye açık olma, çocuk işçiliği, düşük ücret, ayrımcılık, ekonomik zorluklar gibi sorunlarına Covid-19 salgını sürecinde sosyal ve ekonomik haklardan yararlanılamama gibi farklı zorluklar da eklenmiştir. Bu zorlukların üstesinden gelmede STK'ların katkıları son derece önemli olmuştur. Ancak ekonomik ve sosyal güvenlikle ilgili yapısal sorunların üstesinden gelinebilmesi için STK'ların çalışmalarının ötesinde hak temelli işgücü piyasasına erişimle ilgili değişikliklere gerek vardır.

Benzer şekilde salgının zorunlu göçmenlerin sosyal ve hukuki hizmetlere erişimini de kısıtladığı görülmektedir. Alınan önlemler kapsamında çalışma saatlerinin yeniden düzenlenmesi, birçok hizmetin çevrimiçi platformlara geçirilmesi, ekonomik ve teknolojik altyapı yetersizliği önemli sorunları oluşturmuştur. Büyüyen ekonomik krizle sosyal yardımlara ve sürekliliklerine olan gereklilik artmıştır. STK'ların hukuki destek, psiko-sosyal danışmanlık, dil desteği, uyum projeleri gibi hizmetleri bu süreçte oldukça önemli olmuştur. Hak temelli bir yaklaşım, hem zorunlu göçmenler hem ev sahibi topluluğun ekonomik ve sosyal refahı için kaçınılmazdır. Hassas grupların hak ihlalleri yaşamamaları için uzun vadeli sosyal ve ekonomik uyum programları geliştirilmelidir.

Bu araştırma, Covid-19 salgın döneminde sivil toplumun oldukça hızlı bir şekilde değişen çalışma ve salgın koşullarına uyum sağladığını ortaya koymuştur. Çalışmalarını çevrimiçi platformlara, mahremiyete özen gösterecek fiziksel salgın koşullarına uyumlu hale getirerek bunları öncelikle sürdürebilmeyi, daha sonrasında etkisini artırabilmeyi amaçlamışlardır. Ancak, küresel ekonomik zorluklar sivil toplumu da etkilemiştir. Salgın sürecinde savunuculuk alanında yapmış oldukları çalışmalar, salgının etkileri üzerine ürettikleri araştırma ve raporlar, kamuoyuna mültecilerin durumları hakkında önemli bilgiler sağlamıştır. Bu süreçte, sosyal ve ekonomik uyumla ilgili yürütülen çalışmalar acil ihtiyaçlara odaklanmak zorunda kalsa da, katkıları yadsınmaz. Bununla birlikte, 4 milyondan fazla zorunlu göçmene ev sahipliği yapan bir ülkede STK'ların eksiklikleri gidermede yapacaklarının da sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Sürdürülebilir bir çözüm, uluslararası koruma politikalarının acil yardım odağından çıkarılması ve böylelikle salgın dönemleri gibi acil durumlarda ve sonrasında zorunlu göçmenlerin daha da kırılgan ve hassas hale gelmeyerek, insani yardıma muhtaç olmadan, kendilerine yetebilir şekilde topluma dahil olmalarının sağlanabilmesidir. Bunun gerçekleşebilmesi için de hak temelli yaklaşımların uluslararası koruma politikalarının merkezine yerleşmesi ve korunması gerekmektedir.

DİPNOTLAR

1. Bu araştırma uluslararası koruma başvurusu sahipleri, mülteciler, geçici koruma altında bulunan kişiler ve düzensiz göçmenler gibi uluslararası koruma ihtiyacında bulunan tüm grupları kapsamaktadır. Bu makalede tüm bu gruplara kısaca; ‘zorunlu göçmenler’ denilecektir.
2. Tüm saha çalışmalarının yürütülmesi için ODTÜ Etik Kurulu’ndan 27.01.2021 tarihinde onay alınmıştır.
3. Görüşme sağlanan STK’ların yanı sıra zorunlu göçmenlere hizmet sağlayan inanç temelli STK’lar da bulunmaktadır. Ancak, araştırmanın kapsamı hak temelli ve kapsamlı bir koruma olduğundan hayırseverlik yoluyla anlık ihtiyaçlara yönelik hizmet sağlayan inanç temelli STK’lar (Mackreath/Sağnıç, 2017:15) araştırmanın dışında tutulmuştur.
4. Geçici koruma statüsüyle ilgili bilgiler YUKK’un 91. Maddesinde yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- 32
- Agamben, G. (1995), “We Refugees”, Symposium: A Quarterly Journal in Modern Literatures (Cilt:49, Sayı.2) 114–119.
- Agamben, G. (2000), Means Without Ends: Notes on Politics, (Mineapolis: Minesota University Press).
- AIDA (2018), Country Report: Turkey 2018 Update, Asylum Information Database of the European Council on Refugees and Exiles (ECRE).
- Akay-E., Selma (24 Nisan 2020), “The effects of COVID-19 on Syrian refugees in Turkey”, <https://southernresponses.org/2020/04/24/the-effects-of-covid-19-on-syrian-refugees-in-turkey/> (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2021).
- Arar, K. / Örucü, D. / Ak Küçükçayır G. (2019), “A holistic look at education of the Syrians under temporary protection in Turkey: policy, leadership and practice”, International Journal of Leadership in Education (Cilt:23, Sayı.1) 7-23.
- Arendt, H. (1943), “We Refugees”, The Menorah Journal (Cilt:31, Sayı.1) 69-77.

ASAM (2020), Sectoral Analysis of the Impacts of COVID—19 Pandemic on Refugees Living in Turkey, Ankara.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (2021), “Kriz Zamanlarında Herkes İçin Eğitim II”, <https://www.avrupa.info.tr/tr/proje/kriz-zamanlarinda-herkes-icin-egitim-ii-7083> (Erişim Tarihi 13 Temmuz 2021).

Aygün, M. / Kaya, C. (2016), “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukukunda Kalıcı Bir Çözüm Olarak Yerel Entegrasyon”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Cilt:7, Sayı.1) 87-142.

Balkan, B. / Tümen, S. (2016), “Immigration and Prices: Quasi-experiental evidence from Syrian Refugees in Turkey”, Journal of Population Economics (Cilt:29, Sayı.3) 657-686.

Berry, S. (2012), “Integrating refugees: The case for a minority rights-based approach”, International Journal of Refugee Law (Cilt:24, Sayı.1) 1-36.

Bilecen, B. / Yurtseven, D. (2017), “Temporarily protected Syrians’ access to the healthcare system in Turkey: Changing policies and remaining challenges”, Migration Letters (Cilt:15, Sayı.1) 113-124.

BM Türkiye (2020), Sosyo-Ekonomik Etki Değerlendirmesi Raporu (Temmuz 2020), https://turkey.un.org/sites/default/files/2021-04/UN%20Turkey%20Covid-19%20Socio-Economic%20Impact%20Assessment%20Report_vf_1.pdf (Erişim Tarihi 8 Mayıs 2021).

Çelik, Ç. / İçduygu, A. (2018), “Schools and refugee children: the case of Syrians in Turkey”, International Migration (Cilt:57, Sayı.2) 253-267.

De Búrca, G. (2003), “Beyond the Charter: How Enlargement Has Enlarged the Human Rights Policy of the European Union”, Fordham International Law Journal (Cilt:27, Sayı.2) 681-682.

Dedeoğlu, S. (2018), “Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine”, Çalışma ve Toplum, (Cilt 1), 37-68.

Duman, T. (2019), “Toplumsal Uyum İçin Eğitimin Önemi: Türkiye’deki Suriyeliler Örneği”, SEFAD (Sayı.41) 343-368.

DW, (12 Nisan 2020), “Pandemi döneminde Türkiye’de göçmen ve mülteciler”, <https://www.dw.com/tr/pandemi-d%C3%B6neminde-t%C3%BCrkiyede-g%C3%B6%C3%A7men-ve-m%C3%BClteciler/a-53098563> (Erişim Tarihi 26 Nisan 2021).

Erdoğan, M. (2020), Suriyeliler Barometresi-2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi. (Ankara: Orion Kitabevi).

Fujii, Michi S. / Hüttmann, J. / Kutscher, N. / Friedrichs-Liesenkötter, H. (2020), “Participation?! Educational Challenges for Young Refugees in Times of the COVID-19 Pandemic”, *Media Education* (Cilt:11, Sayı.2) 37-47.

GİGM, (23 Temmuz 2020), “Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı”, <https://www.goc.gov.tr/uyum-strateji-belgesi-ve-ulusal-eylem-planı> (Erişim Tarihi 4 Mayıs 2021).

HasNa (2020), Turkish Civil Society’s Response to Refugees During COVID-19, Washington, D.C.

HASUDER (15 Mart 2020), “Pandemi Sürecinde Göçmenler ve Mültecilerle İlgili Durum”, <https://korona.hasuder.org.tr/pandemi-surecinde-gocmenler-ve-multecilerle-ilgili-durum/> (Erişim Tarihi 24 Nisan 2021).

Hayata Destek Derneği (2020), “Çocukların Uzaktan Eğitime Erişimi Bilgi Notu”, <https://www.hayatadestek.org/wp-content/uploads/2020/04/200322-cocuklarin-uzaktan-egitime-erisimi-tr-ar.pdf> (Erişim Tarihi 4 Mayıs 2021).

Hayata Destek Derneği (2020a), “Salgında Hayata Destek Olmak”, <https://www.hayatadestek.org/wp-content/uploads/2020/06/20200306-salginda-hayata-destek-olmak-multeci-destek-programi.pdf> (Erişim Tarihi 27 Nisan 2021).

HSGM (2021), “Göçmen Sağlığı Merkezleri”, <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/g%C3%B6%C3%A7men-sa%C4%9Flı%C4%B1%C4%9F%C4%B1-merkezleri.html> (Erişim Tarihi 28 Nisan 2021).

ILO, (16 Mart 2020), “Türkiye’nin İş gücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler”, ILO Yayınları, https://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_738602/lang--en/index.htm (Erişim Tarihi 8 Mayıs 2021).

IFRC/Kızılay (2020), Impact of COVID-19 on Refugee Populations benefitting from the Emergency Social Safety Net Programme Assessment Report.

Işık, M. / Bahat, İ. (2021), “COVID 19: Eğitimde Yeni Arayışlar”, Üniversite Araştırmaları Dergisi (Cilt:4, Sayı.1) 82-89.

İGAM (2020), “2020 Faaliyet Raporu”, https://igamder.org/uploads/belgeler/hesapverilebilirlik/2020_Faaliyet_Raporu.pdf (Erişim Tarihi 4 Mayıs 2021).

İGAM (2020a). “Türk Kızılay’ının Sağladığı Hijyen Kitlerini Mültecilere Dağıtıyoruz”<https://igamder.org/TR/igam/turk-kizilayinin-sagladigi-hijyen-kitleri-multecilere-dagitiyoruz> (Erişim Tarihi 27 Nisan 2021).

İGAM (2021), “Covid-19 Bilgilendirme”, <https://www.igamder.org/TR/covid-19>.

İGAM (2021a), “Mülteci Bilgilendirme ve Destekleme Noktası Projesi”, <https://igamder.org/TR/projelerimiz/multeci-bilgilendirme-ve-destekleme-noktasi> (Erişim Tarihi 25 Nisan 2021).

İNGEV Toplumsal Araştırmalar Merkezi (2020), İNGEV’den Covid-19 Salgını ve Normalleşme Sürecinde Girişimci Araştırması: Yerli ve Mülteci Girişimciler İhtiyaç Analizi.

İzmirde Suriyeli Mültecilerle Dayanışma Derneği (2020), Tech4refugeewoman Politika Belgesi, İzmir.

KAK (2020), Virüs mü, Yoksulluk mu?: Korona Virüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Onların Çocukları ile Bitkisel Üretim Olası Etkisi, Ankara.

Kale, B. / Erdoğan, M. (2019), “The Impact of GCR on Local Governments and Syrian Refugees in Turkey”, International Migration (Cilt:57, Sayı.6) 224-242.

Kale, B. / Yavçan, B. (2020), “COVID-19 Pandemisinin Türkiye’deki Uluslararası Olarak Yerlerinden Edilmiş Topluluklara Etkisi: Çok Düzeyli Bir Yanıt”, Alemdar, Zeynep /Özdemir Sarıgil, Burcu (Der.), DPK Almanak 2020’de Kadınlar, Dünya Politikası ve Türkiye, s. 41-43.

Karadağ, S. / Üstübcü, A. (2021), “Protection during pre-pandemic and COVID-19 periods in Turkey”, ADMIGOV Deliverable 4.2, s. 6-34.

Kızılay (2021), “Neler Yapıyoruz Göç ve Mülteci Hizmetleri”, <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz/goc-ve-multeci-hizmetleri> (Erişim Tarihi 4 Mayıs 2021).

Kızılaykart (2021), “SUY Nedir”, <https://kizilaykart.org/tr/hakkinda.html> (Erişim Tarihi 26 Nisan 2021).

Kirişçi, K. / Erdoğan, M. (2020), “Turkey and COVID-19: Don’t forget refugees”, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/04/20/turkey-and-covid-19-dont-forget-refugees/> (Erişim Tarihi 8 Mayıs 2021).

Kollender, E. / Nimer, M. (2020), “Long-Term Exclusionary Effects of COVID-19 for Refugee Children in the German and Turkish Education System: A Comparative Perspective”, IPC-Mercator Policy Brief. Istanbul Policy Center Sabancı University-Stiftung Mercator Initiative.

36

Mackreath, H. / Sağnıç, Şevin G. (2017), “Türkiye’de Sivil Toplum ve Suriyeli Mülteciler”, İstanbul: Yurttaşlık Derneği. İstanbul.

Mardin, D. / Özvarış, Ş. B./Sakarya, S. / Kayı, İ. / Gürsoy, G. / Yukarıkır, N. / Başpınar, A., (2020), “Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Göçmen ve Mültecilerin Durumu”, Sağlık ve Toplum (Özel Sayı) 112-118.

Maya Vakfı (2021), “2021’de Yanımızda Olmaya Devam Edin!”, <https://mayavakfi.org/2021-de-yanimizda-olun/> (Erişim Tarihi 4 Mayıs 2021).

MEB (2021), “68 bin 241 tablet bilgisayar daha öğrencilere ulaşıyor”, <http://www.meb.gov.tr/68-bin-241-tablet-bilgisayar-daha-ogrencilere-ulasiyor/haber/22656/tr> (Erişim Tarihi 4 Mayıs 2021).

MEB (2020), “ Bakan Selçuk, 23 Mart’tan itibaren başlayacak uzaktan eğitime ilişkin detayları anlattı”, <http://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-23-martta-baslayacak-uzaktan-egitime-iliskin-detaylari-anlatti/haber/20554/tr> (Erişim Tarihi 5 Mayıs 2021).

MEB (2017), Geçici Koruma Statüsündeki Bireylere Yönelik Özel Eğitim Hizmetleri Kılavuz Kitabı, Ankara.

- Memişoğlu, F. / Ilgıt, A. (2017), “Syrian refugees in Turkey: multifaceted challenges, diverse players and ambiguous policies”, *Mediterranean Politics* (Cilt:22, Sayı.3) 317-338.
- Momin, S. (2017), “A Human Rights Based Approach to Refugees: A Look at the Syrian Refugee Crisis and the Responses from Germany and the United States”, *Duke Forum for Law & Social Change* (Cilt:9, Sayı:1) 55-79.
- Mülteciler Derneği (2021), “Koronavirüsün Sosyal Uyum Çalışmalarına Etkisi”, <https://multeciler.org.tr/koronavirusun-sosyal-uyum-calismalarina-etkisi/> (Erişim Tarihi 27 Nisan 2021).
- Mülteci Hakları Merkezi (2021), “Hukuki Destek”, <https://www.mhd.org.tr/tr/hukuki-destek> (Erişim Tarihi 27 Nisan 2021).
- Nişancı, A. / Kahraman, R. / Alcelik, Y. / Kiris, U. (2020), “Working with refugees during COVID-19: Social worker voices from Turkey”, *International Social Work* (Cilt:63, Sayı.5) 685 –690.
- OUA (1969), “OUA Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa”, <https://www.unhcr.org/45dc1a682.html> (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2021).
- OHCHR (2006), “Frequently Asked Questions on a Human Rights Based Approach to Development Cooperation”, <https://www.ohchr.org/documents/publications/faqs.pdf> (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2021).
- ORSAM/TESEV (2015), *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri*, Ankara.
- Owens, P. (2013), “Beyond ‘Bare Life’: Refugees and the ‘Right to Have Rights’”, Betts, A./Loescher, G. (Der.), *Refugees in International Relations*, (Oxford: OUP) 133-150.
- Özçürümez, S. / İçduygu, A. (2020), *Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme: Kavramlar Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- Özçürümez, S. / Yıldırım, D. (2017), “Syrians under Temporary Protection, health services and NGOs in Turkey: the Association for Solidarity with Asylum Seekers and Migrants and the Turkish Medical Association” Scott L. Greer vd. (Der.), *Civil society and health: contributions and potential*. Cilt 48. (World Health Organization) 105-124.

Resmi Gazete (2003), “4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri ile İlgili Kanun”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4817.pdf> (Erişim Tarihi 8 Mayıs 2021).

Resmi Gazete (2003a), “25214 Nolu Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/08/20030829.htm> (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2021).

Resmi Gazete (2005), “Belediye Kanunu”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713-6.htm> (Erişim Tarihi 4 Mayıs 2021).

Resmi Gazete (2006), “Sosyal Sigortalar ve Sağlık Sigortası Kanunu”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm> (Erişim Tarihi 20 Nisan 2021).

Resmi Gazete (2013), “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf> (Erişim Tarihi 20 Nisan 2021).

Resmi Gazete (2014), “Geçici Koruma Yönetmeliği”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20146883.pdf> (Erişim Tarihi 20 Nisan 2021).

Resmi Gazete (2016), ” Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317-11.htm> (Erişim Tarihi 14 Mayıs 2021).

Resmi Gazete (2016a), “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20168375.pdf> (Erişim Tarihi 7 Mayıs 2021).

Resmi Gazete (2020), “Sağlık Uygulama Tebliğinde Değişiklik”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200409-7.htm> (Erişim Tarihi 20 Nisan 2021).

Resmi Gazete (2020a), “2399 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararnamesi”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200414-16.pdf> (Erişim Tarihi 26 Nisan 2021).

Resmi Gazete (2020b), “Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda

Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417-2.htm> (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2021).

Reuters (2020), “COVID-19 drives 40% spike in number of people needing humanitarian aid, U.N. says”, <https://www.reuters.com/article/us-un-aid/covid-19-drives-40-spike-in-number-of-people-needing-humanitarian-aid-u-n-says-idUSKBN28B3PJ> (Erişim 12 Mayıs 2021).

SGDD (2020), “Covid-19”, <http://covid19.sgdd.org.tr/> (Erişim Tarihi 24 Nisan 2021).

SGDD (2020a), COVID-19’un Mülteciler Üzerindeki Etkisine İlişkin Raporlara Dayalı Sistemik Bir Derleme. Ankara.

SGDD (2020b), COVID-19 Salgınının Türkiye’de Mülteciler Üzerindeki Etkilerinin Sektörel Analizi, Ankara.

SIHHAT (2021), “Hakkımızda”, <http://www.sihhatproject.org/hakkimizda.html> (Erişim Tarihi 20 Nisan 2021).

SGDD (2021a), “Çalışma Alanlarımız Eğitim”, <http://yeni.sgdd.org.tr/calisma-alanlarimiz/egitim/> (Erişim Tarihi 4 Mayıs 2021).

SGDD (2021b), COVID-19 Pandemisinin Türkiye’deki Uluslararası Koruma ve Geçici Koruma Altındaki Çocuklar Üzerinde Etkileri, Ankara.

Sivil Sayfalar (30 Nisan 2021), “Kayıt Dışı Mülteciler Aşından Yararlanamıyor”, <https://www.sivilsayfalar.org/2021/04/30/kayit-disi-multeciler-asidan-yararlanamiyor/> (Erişim Tarihi 30 Nisan 2021).

STK temsilcisi, (Ocak-Şubat 2021), Ankara, kişisel görüşme.

Sunata, U. (2017), “Syrian Refugee Livelihood Monitor: Survey Assesment”, Syrian Refugee Livelihood Monitor, (İstanbul: İNGEV and Ipsos) 1-14.

Sunata, U. / Abdullah, A. (2019), “Lessons from Experiences of Syrian Civil Society in Refugee Education of Turkey”, Journal of Immigrant & Refugee Studies (Cilt:18, Sayı.4) 434-447.

Sunata, U. / Özdemir, Alper C. (2020), “CSR Implementations in refugee education: the case of Syrians in Turkey”, *Social Responsibility Journal* (yayın aşamasında) 1-14.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2021), “Aşı Uygulanacak Grup Sıralaması”, <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77707/asi-uygulanacak-grup-siralamasi.html> (Erişim Tarihi 5 Mayıs 2021).

TBMM. “T.C. Anayasası 56. Madde”, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tc_anayasasi.maddeler?p3=56 (Erişim Tarihi 20 Nisan 2021).

TEPAV (2021), TEPAV Suriye Sermayeli Şirketler Bülteni, <https://www.tepav.org.tr/tr/calismalarimiz/s/399>, (Erişim Tarihi 15 Temmuz 2021).

TEPAV (2020), Zorunlu Göçmenler için Sosyal Eşitlik: Pandemi Sürecinde Yerel Yönetimlerin ve STK’ların Rolü, Ankara.

TOBB (2021), “Kurulan/Kapanan Şirket İstatistikleri”, <https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.php> (Erişim Tarihi 13 Temmuz 2021).

Torun, P. / Karaaslan, M. M. / Sandıklı, B. / Acar, C. / Shurtleff, E. / Dhrolia, S. / Herek, B. (2018), “Health and health care access for Syrian refugees living in Istanbul”. *International Journal of Public Health* (Cilt:63, Sayı.3) 601-608.

Türk, Gül D. (2016), “Türkiye’de Suriyeli Mültecilere Yönelik Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme”, *Marmara İletişim Dergisi* (Sayı.25) 145-157.

Türkiye Kızılay Derneği (2021), *Vaccination Status of Refugees in Turkey Survey Results II*, Ankara.

UN (1951), “Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees”, <https://www.unhcr.org/en-us/protection/basic/3b66c2aa10/convention-protocol-relating-status-refugees.html> (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2021).

UN (1948), “Universal Declaration of Human Rights”, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2021).

- UNFPA (2021), “Returning to life with support of social services”, <https://turkey.unfpa.org/en/news/returning-life-support-social-services> (Erişim Tarihi 3 Mayıs 2021).
- UNHCR (2021), “Sosyal ve Maddi Yardım”, <https://help.unhcr.org/turkey/tr/social-economic-and-civil-matters/social-and-financial-assistance/> (Erişim Tarihi 26 Nisan 2021).
- UNHCR (2021a), “Adli Yardım”, <https://help.unhcr.org/turkey/tr/social-economic-and-civil-matters/legal-aid/>
- UNHCR (22 Kasım 1984), “Cartagena Declaration on Refugees, adopted by the Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America, Mexico and Panama”, <https://www.unhcr.org/about-us/background/45dc19084/cartagena-declaration-refugees-adopted-colloquium-international-protection.html> (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2021).
- UNHCR/UNDP (2021), Regional Refugee and Resilience Plan (3RP): Turkey Country Chapter 2021-2022.
- Unutulmaz, O. (2019). “Turkey’s Education Policies towards Syrian Refugees: A Macro-level Analysis”, *International Migration*, (Cilt: 57, Sayı. 2) 235-252.
- Uyan Semerci, P. / Erdoğan, E. (2017) Adana’da (Mevsimlik Gezici) Tarım İşçilerinin Çocuklarının Yaşam Koşullarının İyi Olma Hali Perspektifinden İyileştirilmesi Projesi (Araştırma Sonuçları Özeti, Politika Alanları ve Uygulama Önerileri), Bilgi Üniversitesi, İstanbul, <https://goc.bilgi.edu.tr/media/uploads/2019/12/20/ozet-rapor-adanada-mevsimlik-gezici-tarim-iscilerinin-cocuklari.pdf> (Erişim Tarihi 15 Temmuz 2021).
- WFP, (2020), “Comprehensive Vulnerability Monitoring Exercise (CVME)”, <https://www.wfp.org/publications/turkey-comprehensive-vulnerability-monitoring-exercise> (Erişim Tarihi 8 Mayıs 2021).
- WHO (2020), “Refugees and COVID-19: achieving a comprehensive public health response”, <https://www.who.int/bulletin/volumes/98/8/20-271080/en/> (Erişim Tarihi 12 Mayıs 2021).

Yasin, Y. (2016), “Non-government Organizations Delivering Health Services and Refugees”, Dedeoğlu, Necati/Ergin, Işıl (Der.), War, Migration and Health; Experiences of Turkey, (Turkish Medical Association Publications) 68-73.

Yavçan, B. (29 Aralık 2017),” Eğitim Şart: Zorunlu Göç, Eğitim ve Uyum”, <https://igamder.org/TR/igam/basak-yavcan-egitim-sart-zorunlu-goc-egitim-ve-uyum> (Erişim Tarihi 13 Temmuz 2021).